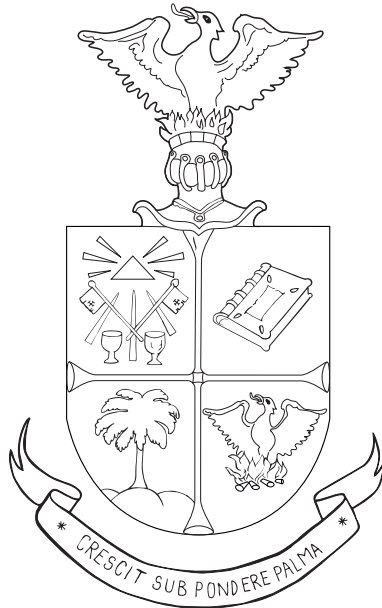

Glossa Iuridica

X. évfolyam, 1-2. szám

Budapest, 2023

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

Patrocinium Kiadó

SZERKESZTŐBIZOTTSÁGI ELNÖK:

Miskolczi Bodnár Péter

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

Antalóczy Péter, Birher Nándor, Bónis Péter, Böcskei Elvira, Bruhács János, Csáki-Hatalovics Gyula, Cservák Csaba, Czine Ágnes, Dobrocsi Szilvia, Domokos Andrea, Homicskó Árpád Olivér, Jakab Éva, Köbel Szilvia, Kukorelli István, Kun Attila, Liviu Radu, Miskolczi Bodnár Péter, Móré Sándor, Osztovits András, Pulay Gyula, Rixer Ádám, Erik Stenpien, Stipta István, Szabó Imre, Szalma József, Szuchy Róbert, Tamás András, Tóth András, Tóth J. Zoltán, Törő Csaba Attila, Trócsányi László, Udvary Sándor

FŐSZERKESZTŐ:

Rixer Ádám

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTESEK:

Homicskó Árpád Olivér, Szuchy Róbert, Udvary Sándor

SZERKESZTŐK:

Boóc Ádám, Cservák Csaba, Domokos Andrea, Stipta István

Olvasószerkesztő:

Nagy Péter

ISSN 2064-6887

Kiadja:

A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara

Felelős kiadó: Prof. Dr. Miskolczi Bodnár Péter, dékán

A kiadvány nyomdai munkálatait előkészítette:

Patrocinium Kiadó

A JOGSZABÁLYI VÁLTOZÁSOK HATÁSA A HAZAI FELSŐOKTATÁS JOGI KULTÚRÁJÁNAK FŐBB ELEMEIRE

GOLDFÁRTHNÉ VERES EDIT
főosztályvezető (Oktatási Hivatal)

Absztrakt

A jogi kultúra főbb elemei (az írott és az élő jog, az intézményi infrastruktúra és a jogász hivatás, a jogilag relevánsnak minősülő magatartási modellek, valamint a jogtudat) a felsőoktatás vonatkozásában is értelmezhetőek. A tanulmány röviden összegzi, hogyan értelmezhető a jogi kultúra a felsőoktatás területére, kísérletet tesz a komponenseinek azonosítására. Az *írott jog*, felsőoktatás jogi kultúrája megragadható a felsőoktatáshoz való jog történeti változásain keresztül; jól azonosítható a felsőoktatás, mint közszolgáltatás nyújtásához kapcsolódó *intézményi infrastruktúrában* a jogász hivatás végzéséhez szükséges képzési rendszer feltételeire ható szabályozók változása; a *jogilag releváns magatartás* modelljei esetében elemezhető a pereskedés, az ombudsmani beadványok köre és a felsőoktatási intézmények 'pereskedési' hajlama és ennek eredményeként az államigazgatás jogorvoslati gyakorlata; végül feltárható empirikus vizsgálat keretében a *jogtudat* különböző célcsoportokban.

A tanulmány a felsőoktatás jogi kultúráján belül a jogász hivatáson belül a jogásszá válás feltételeire ható szabályozók változásait elemzi, érintve a szakok létesítésével és indításával kapcsolatos hatósági és jogorvoslati tevékenységeket is.

Kulcsszavak: jogi kultúra, felsőoktatás jogi kultúrája, jogi képzési terület

Abstract

The main elements of legal culture (written and living law, institutional infrastructure and the legal profession, legally relevant behavioral models, and legal awareness) can also be interpreted in relation to higher education. The study briefly summarizes how legal culture can be interpreted in the field of higher education, and attempts to identify its components. The legal culture of written law and higher education can be grasped through the historical changes of the right to higher education; within the institutional infrastructure

related to the provision of higher education as a public service, the changes in the regulations affecting the conditions of the training system necessary for practicing the legal profession can be clearly identified; in the case of models of legally relevant behavior, it is possible to analyze litigation, the range of ombudsman referrals and the 'litigation' tendency of higher education institutions and, as a result, the legal remedy practice of the public administration; finally, the legal awareness in different target groups can be explored in the framework of an empirical study.

Within the legal culture of higher education, the study analyzes the changes in the regulators affecting the conditions for becoming a lawyer within the legal profession, also affecting the official and legal remedial activities related to the establishment and the launch of courses.

Keywords: legal cultures, legal culture of higher education, arts, field of study - law

1. Bevezetés

Magyarországon felsőfokú tanulmányokat 15 képzési területen lehet folytatni. A jogi képzési területen is ISCED 5-8 szinten 2022-ben közel 180 féle jogi tanulmány folytatására lehetett jelentkezni,¹ klasszikus jogászképzés (azaz az osztatlan mesterképzés, amely okleveles jogász végzettséget ad), nyolc egyetem jogi karán zajlik Magyarországon.²

A felsőoktatásban a rendszerváltás óta a legjelentősebb átalakulási folyamatot figyelhetjük meg az elmúlt három évben. A magyar jogászképzés történetét kiváló tanulmányok sora mutatta be már rendkívüli részletességgel és alapossággal.³ Ugyanakkor a jogászképzés formálódását meghatározó intézményrendszer szereplőire és szerepére, a szakpolitikai-törvényi változásokra az utóbbi időben kevesebb hangsúly helyeződött.

1 https://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzesek/szakleirasok/!Szakleirasok/index.php/szakterulet/5. 1. sz melléklet: jogi képzési terület szakjai (2022. 11. 30.)

2 https://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzesek/szakleirasok/!Szakleirasok/index.php/szak/44/kepzes_indito_intezmenyek (2022. 11. 30.)

3 Lásd például: *A jogászképzés múltja, jelene és jövője. A jogászképzés Budára települése 225. évfordulójának tiszteletére rendezett tudományos emlékülésen elhangzott előadások és azokhoz kapcsolódó írások*. A konferenciához kapcsolódva letölthetők a jogi oktatást nyújtó intézmények képzéseinek története, a jogászképzés aktuális problémái, jövője stb. https://www.ajk.elte.hu/Jogaszkepzes_konfkotet (2022. 11. 30.)

A művelődéshez való jog biztosítása, az intézményrendszer kialakítása, működésének biztosítása, az intézményfenntartás kötelező állami feladat, az állam szolgáltatási kötelezettségéhez tartozik (mint maga az oktatási szolgáltatás nyújtása lehetőségének megteremtése, akár az állam, akár más szereplő végzi azt). Ugyanakkor az intézményrendszer szakpolitikai célok szerint változtatható, az intézményrendszer fenntartása pedig a gazdasági teljesítőképességhez igazítható.⁴

A tanulmány a jogászképzést érintő legfontosabb jogszabályi változásokat mutatja be 2019–2024 közötti időszakban. A felsőoktatási reformok eredményeként a jogi képzést nyújtó felsőoktatási intézmények többsége közfeladatot ellátó közérdekű vagyongazdálkodó alapítvány fenntartásával működik, a megváltozott felvételi szabályok miatt kiegyenlítetté vált a korábban nagy szórást mutató állami finanszírozott helyek számának eloszlása: mind a nyolc képzőintézmény 80-80 állami finanszírozásban részt vevő hallgatót vehet fel évente. A változások folytatódnak: a 2023-as és 2024-es felvételi eljárások során már a felsőoktatási intézmény hatásköre az, hogy meghatározza, milyen pontszámmal, milyen feltételekkel érkezhetsz a hallgató az egyetemre. Az adható többletpontok esetében is megszűnik a korábbi, sztetenderdekre épülő, ugyanakkor merev központi felvételi szabályrendszer, helyettük az egyedi intézményi felvételi szabályok lépnek, autonómiát adva az egyetemeknek a számukra optimális felvételi keretszabályok megalkotására.

A változások jogszabályokban, végrehajtási rendeletekben testesülnek meg. A jogi kultúra paradigmája figyel az írott és élő jog párhuzamos jelenlétére a társadalomban, az írott jogot élővé azon szervezetek és hivatalok teszik, amelyek kialakítják a folyamatokat, garantálják a jogszabályok érvényesülését, minőségbiztosítással a változások megfelelőségét.

A tanulmány fő kutatási kérdése az államigazgatás szabályozó szerepének elemzése, bemutatva a releváns jogszabályi változásokat 2019–2024 között, valamint az intézményi infrastruktúra államigazgatási szereplőit (Oktatási Hivatal, Magyar Rektori Konferencia, Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság) és szerepüket a jogász hivatás művelését lehetővé tevő jogi oktatás kereteinek formálódásában.

A tanulmány legfontosabb hipotézise az, hogy a jogi kultúra elmélete jól adaptálható a felsőoktatásra. A jogi kultúra komponensei közül kettő elemzését végeztem el: a jogász hivatáshoz kapcsolódva a jogászképzést meghatározó

4 GERENCSÉR Balázs Szabolcs: *A művelődéshez való jog*. In JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYOK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. <http://ijoten.hu/szocikk/a-muveledeshez-valo-jog> (2022. 11. 30.) [53]

fontosabb jogszabály-változásokat, valamint a jogilag releváns magatartáson belül a szakindításhoz kapcsolódó 'belső pereskedés'-t. A jogász hivatáshoz kapcsolódva a tanulmány egyik hipotézise az, hogy a 2019-től napjainkig terjedő időszak proaktív és dinamikus állami szabályozása leképezi az átfogó társadalmi, munkaerő-piaci és nemzetközi környezet változásait és kihívásait. Másik releváns kiindulótétele szerint pedig a felsőoktatási intézményekre jellemző az elutasító elsőfokú határozatokkal szembeni fellebbezés kultúrája, magas ezek el nem fogadásának aránya. Ezt a habitust 'belső pereskedésnek' neveztem el, hiszen közigazgatási hatósági eljárásokon belül, felsőoktatási intézmények és ágazati szereplők közötti eljárásokat érint (ritkán jut el bírósági szakaszba). A tanulmány a felsőoktatás kultúrájának adaptálásában a Visegrád-féle fogalmi kereteket alkalmazza, módszere a releváns szakirodalom-felhasználás, jogszabályok és azok változásainak tartalomelemzése, valamint statisztikai adatok gyűjtése és elemzése.

A felsőoktatáshoz való jog rövid történeti fejlődésének bemutatásakor rögzítésre kerül, hogy a felsőoktatás jogi kultúrája a felsőoktatáshoz való jog alkotmányos szabályozásának kezdetétől kerül elemzésre. A jogi kultúra fogalma, kialakulása, a tanulmányban használt elmélete a harmadik fejezetben kerül bemutatásra, majd a negyedik fejezet tér ki a felsőoktatás jogi kultúrája fogalmi keretrendszer bemutatására. Ebben a fejezetben történik meg a jogász hivatás oktatásának intézményi feltételeinek bemutatásán keresztül a jogi kultúra két komponensének elemzése felsőoktatási kontextusban: a jogász hivatás műveléséhez szükséges képzési és felvételi rendszer bemutatása és ezek változásának értékelése, majd a jogász képzést is lehetővé tevő szaklétesítési-szakindítási folyamatok bemutatásán keresztül a hatósági eljárásokhoz való felsőoktatási intézményi habitus, a 'belső pereskedési' hajlam bemutatása, amely – értékelésem szerint – hasonlóan az ország pereskedési kultúrájához ebben a szektorban is magas.

2. Felsőoktatáshoz való jog történeti fejlődése

Az oktatás széles körű elterjedése, közüggé majd államüggé válása ('az iskolaügy politikum'), a tanuláshoz és tanításhoz való jog folyamatosan fejlődött az államszervezeti keretek kialakulásától kezdve, formálódott az egyházi, magán és állami oktatási rendszerek párhuzamos jelenléte során, majd rögzült, mint a művelődéshez való jog része a nemzetközi dokumentumok alapján. A művelődéshez való jog második generációs alapjog, és bár történeti előzményei természetesen a művelődéshez és oktatáshoz való jognak is vannak,

mint pozitív jog később jelent meg. Az oktatáshoz való jogot az alkotmányos jogként való megjelenése után vizsgáljuk onnan, ahonnan a polgári forradalmakat követő alkotmányokban törvényként került szabályozásra.⁵

Az oktatáshoz való jog alkotmányos szabályozása először az 1795-ös francia alkotmányban jelenik meg a közoktatás önálló fejezetének részeként. Az oktatáshoz való jog egyes elemei különböző időpontokban kerültek kodifikálásra a különböző alkotmányokban, és eltérő ütemben, szabályozással jelentek meg a magyar jogfejlődésben is.

Hazánkban a tanuláshoz való jog alkotmányos szabályozása az 1848-as áprilisi törvényekben jelent meg először, mégpedig a szabad szak- és tanárválasztás biztosítása révén.

A rövid életű Tanácsköztársaság ideiglenes alkotmánya (XXVI. sz. r. IV. 2.) első, írott alkotmányunk nem tartalmazott oktatási joghoz kapcsolódó szabályozásokat.

A Magyar Népköztársaság Alkotmánya, az 1949. évi XX. törvény⁶ 48. § (1) deklarálja a dolgozók művelődéshez való jogát. Ezt a jogot „a népművelés kiterjesztésével és általánossá tételével, az ingyenes és kötelező általános iskolával, közép- és felsőfokú oktatással, a felnőtt dolgozók továbbképzésével és az oktatásban részesülők anyagi támogatásával valósítja meg”. Először került megfogalmazásra, hogy az oktatáshoz való jog a művelődéshez való jog része, általános, ingyenes és kötelező. Az alkotmány 1972. évi módosításának 59. §-a⁷ a dolgozók helyett az állampolgárok művelődéshez való jogát garantálja a közművelődés (és nem népművelés) kiterjesztésével.

A rendszerváltoztatás során a kommunista alkotmányt tartalmilag felváltotta a Magyar Köztársaság Alkotmánya, amely az 2011-ben megalkotott Alaptörvény hatálybalépéséig volt hatályban. A 1949-es alkotmány szövegét módosító 1989. évi XXXI. törvény XII. fejezete tárgyalja az Alapvető jogok és köteleességek-et, ennek 70/F §-a a kommunista alkotmány szövegezéséhez nagyon hasonló módon a művelődési joghoz kapcsolódva biztosítja az oktatáshoz való jogot.⁸ Alapfok szintjén nem történik szövegezési változás (kötelező és ingyenes), közép- és felsőfokon azonban megjelenik egy új fel-tétel: ezeken a szinteken „képességei alapján” biztosított mindenki számára az oktatáshoz való hozzáférés. Kikerült a „felnőtt dolgozók továbbképzése” a

5 BÁRÁNY V. Fanni: Az oktatás jogi környezete – Az oktatáshoz való jog érvényesülése. *Neveléstudomány*, 2018/4, 7–9.

6 1949. évi XX. törvény 48. § (1) bek.

7 1972. évi I. törvény 59. §.

8 1989. évi XXXI. törvény 70/F §.

szövegből, így a mai fogalmaink szerinti felnőttképzés nincsen alkotmányos szinten szabályozva a három szint mellett. Az oktatásban részesülők anyagi támogatása mindkét alkotmánynak részét képezi.

A Magyar Köztársaság Alkotmánya 2011. december 31-ig maradt hatályban, 2012-től felváltotta Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.), amely megtartva a két korábbi alkotmány szellemiségét szintén a művelődéshez való jog keretei között határozza meg az oktatás helyét. A XI. cikk első bekezdése a művelődéshez való jog általánosságát szabályozza, a (2) és (3) bekezdés pedig az oktatáshoz való jogot. Az Alaptörvény kimondja, hogy a művelődéshez való jogot az állam „az ingyenes és kötelező alapfokú, az ingyenes és mindenki számára hozzáférhető középfokú, valamint a képességei alapján mindenki számára hozzáférhető felsőfokú oktatással, továbbá az oktatásban részesülők törvényben meghatározottak szerinti anyagi támogatásával biztosítja”. Ennek értelmében változás a Magyar Köztársaság Alkotmányához képest, hogy a középfokú oktatáshoz való hozzáférés nem differenciálódik képességek alapján, ez csak a felsőoktatás jellemzője marad az Alaptörvényben. A felnőttképzés az Alaptörvényben sem került önállóan kiemelésre.

A magyar alkotmánytörténetben tehát a felsőoktatáshoz való jog első szabályozása, az 1949-es kommunista alkotmány szűkszavúan fogalmazza meg a dolgozók, majd állampolgárok felsőfokú tanulásának lehetőségeit: nem eldönthető, hogy mindenki számára elérhető univerzális alapjog-e vagy sem. A rendszerváltás után egyértelműbb a felsőoktatáshoz való hozzáférés lehetősége: a 1989-es szabályozásban új elem, hogy képességek alapján teszi elérhetővé a részvételt, a 2011-es Alaptörvényben új elem, hogy a felsőoktatás ingyenességének kimondása is megszűnik (az oktatásban részesülők anyagi támogatása mint lehetőség azonban továbbra is fennmarad és elérhető a felsőoktatásban tanulók számára is).

A felsőoktatáshoz való jog az alkotmány szövege alapján a magyar állampolgárokat illeti meg, a nemzetközi dokumentumok alapján azonban univerzális, mindenki számára elérhető alapjog, ezért nem korlátozódhat az állampolgárokra. Gerencsér tanulmányában kifejti,⁹ hogy emiatt az alkotmányos szint alatti szabályozók már nem is hivatkoznak állampolgárságra.

A művelődéshez való jog biztosítása, az intézményrendszer kialakítása, működésének biztosítása, az intézményfenntartás kötelező állami feladat, az állam szolgáltatási kötelezettségéhez tartozik (mint maga az oktatási szolgáltatás nyújtása lehetőségének megteremtése, akár az állam, akár más szereplő

9 GERENCSÉR i. m. [42].

végzi azt). Ugyanakkor, mint azt fentebb is jeleztük, az intézményrendszer szakpolitikai célok szerint változtatható, az intézményrendszer fenntartása pedig a gazdasági teljesítőképességhez igazítható.

3. A jogi kultúra modern fogalma

A jog és kultúra szoros kapcsolatának, egymásra hatásának vizsgálata a 19. századi közepén jelent meg először. A kapcsolatot a jogtudósok vizsgálták kezdetben abból a feltételezésből kiindulva, hogy a jog nem érthető meg az őt körülvevő társadalmi és kulturális környezet figyelembe vétele nélkül, hiszen a jog nem pusztán szabályok együttese, hanem kitapinthatóan kulturális kötöttségek is jellemzik.¹⁰ A jog kultúrába ágyazásával megteremtődött annak a lehetősége, hogy a szűken vett jogrendszer összetevőikön és jellemzőikön kívül több olyan aspektus is vizsgálható legyen, amelyek a társadalom kultúrájával való kölcsönhatás eredményeként keletkeznek, az interakciók teszik láthatóvá létezésüket. A jogi kultúra így Visegrády Antal szerint az alábbi elemeket tartalmazza:

1. a könyvekben lefektetett és a valóságban érvényesülő jog („law in books” és a „law in action”), másképpen írott jog és élő jog,
2. intézményi infrastruktúra (például bírósági rendszer, jogászi hivatás),
3. a jogilag releváns magatartás modelljei (pl. pereskedés),
4. a jogtudat.¹¹

3.1. A jogi kultúra fogalmának megjelenése

Fekete Balázs szerint a jogi kultúra modern definíciójának forrása Lawrence M. Friedman *The Legal System. A Social Science Perspective* című, 1975-ben megjelent műve,¹² amelyben szereplő alapfogalmat a szerző maga is többször újraértelmezett a későbbi munkáiban (reflektálva arra, hogy kritikusi szerint túl általánosan fogalmazta meg elméletét).¹³ Friedman fogalomalkotásában

10 FEKETE Balázs: A kortárs 'jogi kultúra' fogalom eredete: Lawrence M. Friedman a jogi kultúráról. *Iustum Aequum Salutare*, 2017/1, 37–53.

11 VISEGRÁDY Antal: *Jog-és állambölcselet*. Budapest, Menedzser Praxis Kiadó, 2016, 14–19. és VISEGRÁDY Antal: *Jogi kultúra, jogelmélet, joggyakorlat*. Budapest, Aula Kiadó, 2003, 10–14.

12 FEKETE i. m. 40–44., LAWRENCE M. Friedman: *The Legal System. A Social Science Perspective*. New York, Russell Sage Foundation, 1975.

13 Három nagyobb definíciálási korszakot láthatunk Friedman műveiben: az első fogalom az 1969-es (Lawrence W. Friedman 'Legal Culture and Social Development' Law &

figyelembe veszi a korábbi eszmetörténeti meghatározásokat, szintetizálva azokat interdiszciplináris fogalmat alkot, amelyben meghatározók a szociológia, antropológia, történettudomány paradigmái. Friedman szerint a „a jogi kultúra [...] a joggal kapcsolatos attitűdök és érzések összességét jelenti, mely feladata a [...] társadalmi közvetítés

a jogrendszer irányába.”¹⁴ Fekete a modern jogi kultúrának három fő jellemzőjét azonosítja Friedman művében, amely alapján elmondható, hogy a jogi kultúra folyamatosan változó, a társadalmi igények szerint alakul, forrása az ember alkotta jog és elfogadottsága attól függ, képes-e feladatait megvalósítani, azaz társadalmi elfogadottsága nem valamilyen eszmény megvalósítása vagy magasabb értéknek való megfelelés alapján értékelhető.¹⁵

Varga Csaba a *Jogi kultúra, Jogi kultúrák* című cikkében összefoglalja a jogi kultúra első, 1969-es Friedman-i meghatározását, majd bemutatja az 1975-ös (fentebb idézett) fogalmát és az 1990-es évektől kezdődő fogalmi finomításokat is, valamint a Friedman-i elméletre érkező kritikai reflexiókat az általános elmélet empirikus kutathatatlanságával összefüggésben.¹⁶ Az 1990-es évek újra definiálási kísérlete (amely Varga értékelése szerint az 'öncsőd' szélére juttatta a szerző gondolkodását) a jogi kultúra mérhetőségét, alkalmazott szociológiai kutathatóságát segítette volna elő, ugyanakkor Friedman szerint a jogi kultúra, mint a vizsgálódás tárgya annyira általános, sokértelmű, széleskörűen felhasználható, hogy empirikus kutatásokra nem használható.¹⁷

Society Review IV ,1969, 1, 29–44.), amelyet tovább dolgoz az 1975-ös megjelenésig, majd az 1975-ös publikáció után az 1990-es években többször finomítja, pontosítja a jogi kultúra jelentését. V.ö: FRIEDMAN, Lawrence W.: *Legal Culture 1992*. In: <https://www.encyclopedia.com/politics/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/legal-culture> (2022. 11. 30.) és FRIEDMAN, Lawrence M.: *Is There a Modern Legal Culture?* *Ratio Juris*, 1994, 7(2), 117–131, 119.

14 FEKETE i. m. 43.

15 FEKETE i. m. 46.

16 BLANKENBURG, Erhard: *Patterns of Legal Culture: The Netherlands Compared to Neighboring Germany*, *American Journal of Comparative Law*, 1998/46, 1, 1–42.; NELKEN, David: *Disclosing/Invoking Legal Culture: An Introduction*. *Social & Legal Studies*, 1995/4, 435–452, 443.; COTTERRELL, Roger: *Comparative Law and Legal Culture*. In: REIMANN, Mathias – ZIMMERMANN, Reinhard (eds.): *The Oxford Handbook of Comparative Law*. Oxford, Oxford University Press, 2008, 709–752, 710.

17 VARGA Csaba: *Jogi kultúra és jogi kultúrák. A jog alakváltozatai és felfogásmódjai*. https://jog.tk.hu/uploads/files/VargaCs_jogi_kultura_2020jan.pdf (2022. 11. 30.) 10.

A jogi kultúrák osztályozásának többféle módszertana alakult ki attól függően, hogy a jogi kultúrák fejlődését,¹⁸ a jogszabályokhoz való viszonyt (vagyis azt, hogy a jog normatív szabályrendszer vagy csak inkább eligazító jellegű szabályok gyűjteménye),¹⁹ vagy a jogcsaládok szerinti osztályozást²⁰ veszik alapul a szerzők. Visegrády orientatív és regulatív jogi kultúrákat különböztet meg.²¹ Az orientatív jogi kultúrákra az a jellemző, hogy a jogszabályok nem a szó valódi értelmében normatívak, inkább eligazító, orientáló jelentőségük van. Ide sorolja az ázsiai, afrikai jogi kultúrákat. A regulatív jogi kultúra jellemzői a jogi formalizmus, dogmatizmus, pozitivizmus. A jog elfogadása a regulatív kultúrákban „a magatartást valóban, normatív értelemben irányító szabályként történik”.²² A regulatív jogi kultúrák közé tartoznak a nyugati, európai jogi kultúrák, közöttük a magyar jogi kultúra is.

3.2. Magyar jogi kultúra jellemzői

A felsőoktatás jogi kultúrája visszatükrözi a magyar jogi kultúra általános jellemzőit. A magyar jogi kultúra a kelet-közép európai jogi kultúra regulatív jellegű vonásait mutatja, bár érzékelhetők benne az orientatív jogi kultúra jellemzői is. Megállapítható, hogy a régióra jellemző a jogi szabályozásba vetett hit és a szabályozás iránti túlzott bizalom, valamint a társadalmi problémák jogi keretek közötti szemlélése.²³

A régióra egyszerre jellemző az erős regulatív hajlam, ugyanakkor a törvény megkerülésére való hajlandóság is, amely a jogi kultúra elfogadott viselkedésformájává vált.²⁴ A felsőoktatás kapcsán a magyar jogi kultúrának ezen tulajdonsága visszatükröződik: az informatika képzési területen például egyértelműen látható a törvény alóli 'kimozgás': a kivételek beépítése a szabályozásba, felszakítva ezzel az egységes és a többi képzési területre érvényes szabályozási kereteket.

Sajátos magyar jogi kulturális jelenség az *írott és az élő jog*, a népszokások és állami jog párhuzamos jelenléte. Visegrády megállapítja, hogy népszok-

18 WATSON, Alan: *Legal transplants*. Edinburgh, 1974, 1–106.

19 VISEGRÁDY Antal: *Jog-és állambölcselet*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2003, 111–127.

20 H. Patrick Glenn: *Legal traditions of the world*. Auckland, Oxford, 2004, 302–339.

21 VISEGRÁDY Antal: *Államszervezési feladatok és kormányzási kihívások – a jogi kultúra és a joghatékonyság kontextusában*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2020, 21.

22 VISEGRÁDY (2016) i. m. 11.

23 VISEGRÁDY (2016) i. m. 11.

24 VISEGRÁDY (2020) i. m. 39.

kások nem azért léteztek, mert az állam megengedte a létezésüket, hanem azért, mert a társadalom bizonyos csoportjai a saját életviszonyaik rendezésére alkalmasabbnak találták, mint az állami jogot, ezért a közösségeikben fenntartották, működtették azokat – alávetve magukat neki. Az állam – ha a törvénnyel nem álltak ellentétben – elismerte ezt a 'lent'-i szabálycsoportot, az állami jog az általuk szabályozott életviszonyokat nem akarta elurálni.

A *jogászi hivatás* vonzereje, presztízse a rendszerváltás után jelentősen megnőtt. Dinamikusan nőtt a jogi képzésekbe bekapcsolódó hallgatók és a jogászi hivatást végzők száma is.

A *jogilag releváns magatartási modellek* között kiemelt figyelmet érdemel a szokásjog léte mellett a magyar jogi kultúra másik speciális jellemzője: a pereskedési hajlam.²⁵ A *magyar társadalom jogtudatának* változását több empirikus felmérés kutatta, a legelső és átfogó kutatás, amelyhez a mai napig a legtöbb empirikus kutatás visszanyúlik a Kulcsár Kálmán vezette 1965-ös mérés. Ezt követően több országos, lakosság jogtudatát vizsgáló mérés zajlott,²⁶ illetve több kisebb mintás, tematikus felmérés (például a fiatalok jogtudatának országos mérése 1979-ben, vagy a jogász hallgatók jogtudatának mérése 1997-ben.) Visegrády 1997-ben a PTE-n öt karon, közöttük a jogi karon, 100-100 hallgatónak tett fel a joggal kapcsolatos kérdéseket. A kutatás vizsgálta, „a hallgatók honnan tájékozódnak, honnan szerzik be a joggal kapcsolatos ismereteiket, hogyan értékelik a jogismeret fontosságát, majd több jogág egyes jogintézményivel kapcsolatban kísérelték meg tesztelni, hogy a hallgatók (jól) ismerik-e azokat és miként vélekednek azokról”.²⁷ Fontos eredményei a kutatásoknak, bár a jogismeret és jogtudat hiányosságaival jellemezhető válaszadók köre csökken, de továbbra is fontos a jogi képzések mellett a társadalom jogtudatának formálása, a jogi ismeretek bővítése, oktatási a közoktatás valamennyi szintjén.²⁸

4. Felsőoktatás jogi kultúrája

A jogi kultúrával kapcsolatban a kritikusai által leggyakrabban elhangzó megállapítás az, hogy olyan általános, hogy empirikus elemzési célokra nehezen

25 Uo. 45.

26 GAJDUSCHEK György: *Empirikus jogtudat kutatás Magyarországon 1990 után*. MTA Law Working Papers, 2016/11, 1–23.

27 Uo. 11.

28 VISEGRÁDY (2016) i. m. 39–46.

használható. Varga²⁹ külön fejezetben gyűjtötte össze a jogi kultúra, mint szociológiai indikátor használhatóságára vonatkozó elmélet alkotási kísérleteket. Blankenberg a jogrendszerek összehasonlítása érdekében épített egy kritériumhalmazt, amellyel viszont képes volt leírni a saját – azaz német – jogi kultúráját.³⁰ Visegrády rögzített egy fogalmi keretrendszert, amelyben meghatározta a jogi kultúra főbb elemeit, komponenseit. A tanulmányban a jogi kultúrát már nem a maga általánosságában szándékoznak megragadni, hanem a kialakított fogalmi hálót egy konkrét területen szeretnék értelmezési keretként használni, ez alapján a fogalmi háló alapján az adaptációt elvégezni. A felsőoktatás kapcsán erre teszünk kísérletet a Visegrády professzor által azonosított jogi kultúra-elemek interpretálásával.³¹

4.1. A jogi kultúra főbb elemei felsőoktatási kontextusban

A felsőoktatásban jól azonosíthatók a jogi kultúra elemei és megállapítható, hogy bizonyos részterületek kutatása már egészen előrehaladott. Izgalmas kérdés, hogy a felsőoktatásban jellemző-e az *írott és élő jog* (law in books and law in action) kettőssége. A felsőoktatás jogi kultúrája a felsőoktatást szabályozó jog és a felsőoktatáshoz való jog történeti változásain keresztül biztosan megragadható, az azonban további kutatást igényel, hogy szokásjoggá válhat-e az a felsőoktatási gyakorlat, amely az informatika képzési területen látható: a merev központi sztenderdek és szabályok alól egyedi kivételek kerültek elfogadásra a szakindítás és felvételi szabályok kapcsán (ennek részletesebb elemzése a tanulmány ötödik fejezetében látható). A felsőoktatáshoz kapcsolódó írott jog része az oktatáshoz, felsőoktatáshoz való jog, ennek tartalma és érvényesülése az oktatáskutatások mindenkori kérdése, ennek köszönhetően erről széleskörű szakirodalmi források állnak már rendelkezésre.

Az intézményi infrastruktúrán belül *a jogász hivatás* műveléséhez szükséges ismeretek átadásának keretei vizsgálhatók felsőoktatási kontextusban. Elemezhető a jogi oktatás története, a jogi képzést nyújtó felsőoktatási intézményi infrastruktúra és ennek változásai, és elemezhető általában a jogásszá válás feltételeire ható szabályozók változása (pl. felvételi szabályok változása). A jogi képzési terület viszonylag állandó a képzési területek

29 VARGA i. m. 10–14.

30 VARGA i. m. 12.

31 VISEGRÁDY (2016) i. m 14–19. és KULCSÁR Kálmán: *Politikai és jogszociológia*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1987, 525–526.; VISEGRÁDY (2003) i. m 10–14.

többségéhez viszonyítva (nem jellemzőek az képzési területhez tartozóan az új szaklétesítési, szakindítási kérelmek például), rögzültek a képzőhelyek és képzések, az elmúlt években érte pár jelentősebb fordulat a képzési területet (ez a tanulmány későbbi fejezeteiben bemutatásra kerül), de a jogászképzés az állandósággal jellemezhető.

A jogilag releváns magatartás modelljei esetében elemezhető a pereskedés (például a hallgatói–hatósági és hallgatói–felsőoktatási intézményi perek), az ombudsmani beadványok köre és az államigazgatás jogorvoslati gyakorlata is, amely 'belső pereskedés' abban az értelemben, hogy az ágazat szereplői között zajlik (jellemzően felsőoktatási intézmény és valamelyik eljáró hatóság, például az Oktatási Hivatal között).

Az állampolgári *jogtudat* összefüggésben van a jogi ismeretek oktatásával is, így vizsgálható az oktatási rendszer minden szintjén a jogi ismeretek oktatása, valamint a társadalom, vagy a társadalom szűkebb csoportjainak jogtudata is. A jogtudathoz kapcsolódva több országos és tematikus kvantitatív és kvalitatív kutatás is zajlott már, volt közöttük olyan is, amely kifejezetten az egyetemi hallgatók (és közöttük a jogász hallgatók) jogtudatát vizsgálta (a felsőoktatásban tanulók jogtudatára vonatkozó utolsó vizsgálat 1997-es).

4.2. A jogászi hivatás

Az alfejezet a felsőoktatás jogi kultúráján belül a jogászi hivatáshoz kapcsolódva a jogásszá válás feltételeire ható szabályozók változásait elemzi, érintve a szakok létesítésével és indításával kapcsolatos hatósági és jogorvoslati tevékenységeket is.

4.2.1. A jogi képzés intézményrendszere és az ezt meghatározó jelentősebb változások 2019-2024 között

A felsőoktatás átfogó reformja 2005-ben valósult meg, hiszen a Bolognai folyamat eredményeként 2006-tól a magyar felsőoktatás is áttért a háromciklusú képzési rendszerre.³² A legjelentősebb változás, hogy a korábbi, öt éves egyetemi és négy éves főiskolai képzések helyett rövid, egymásra épülő, ciklusos képzési modell bevezetése történt meg. Az ISCED 5-8 szintek jelentik a felsőfokú képzéseket, az ISCED 5 szint azonban, amely az alapszakot megelőző, könnyebb bejutási feltételekkel jellemezhető felsőoktatási szakképzés,

32 <https://tki.hu/nemzetkozi/10075/bolognai-tipusu-haromciklusu-kepzesi-rendszer> (2022. 11. 30.)

a felsőoktatási statisztikában nem számít bele a felsőfokú végzettséggel rendelkezők számának és arányának számításába. Az első végzettségi szint, amely már felsőfokú szintű végzettséget ad az alapképzés (BA, bachelor), a következő végzettségi szint a mester (MA, master) és az ezzel egyenértékű osztatlan képzési szinten megszerezhető végzettség, majd a legmagasabb szint a doktori fokozat megszerzése a doktori (PhD) képzésben.

A Bologna-reform hatására 2005-ben életbe lépő új felsőoktatási törvény jelentős hatással volt a jogásképzésre is. Az 1991-től futó egyetemi jogásképzéseket felmenő rendszerben felváltották az osztatlan jogásképzések, ez azonban a képző intézmények számában és összetételében nem jelentett változást: ugyanaz a nyolc egyetem hirdette meg osztatlan formában is a jogásképzést, mint amelyek előtte egyetemi szinten is folytatták ezt a képzést. A jogi képzési terület egyéb képzésein azonban látható a változás: az igazgatásügyi ügyintéző 'utódképzésében', az igazgatásügyi szervező szak esetében a Bologna folyamat a képzőhelyek számának növekedését eredményezte: a korábbi két képzőhely mellett további négy intézmény indított el alapképzést ezen a területen. Jelentős változás történt a jogi képzési területen akkor, amikor a Kormány a Nemzeti Közszolgálati Egyetemről, valamint a közigazgatási, rendészeti és katonai felsőoktatásról szóló 2011. évi CXXXII. törvény³³ alapján megalkotta a 222/2019. (IX. 25.) Korm. rendeletet³⁴ az államtudományi képzési területen szerezhető képesítések jegyzékéről és a képzések képzési és kimeneti követelményeiről. A szabályozó változással a jog- és államtudományi képzési területek szétváltak és az államtudományi képzések indítási joga a Nemzeti Közszolgálati Egyetemhez került. A képzési terület szétválása nem eredményezte a felsőoktatási intézményekben a megszokott állam- és jogtudományi tanszékek átprofilozását: az osztatlan jogásképzést folytató nyolc felsőoktatási intézmény mindegyikében állam- és jogtudományi kari keretek között folyik továbbra is a jogász szak oktatása.

A klasszikus jogásképzés, azaz az osztatlan mesterképzés, amely okleveles jogász végzettséget ad, nyolc egyetem jogi karán zajlik Magyarországon.³⁵

33 Nemzeti Közszolgálati Egyetemről, valamint a közigazgatási, rendészeti és katonai felsőoktatásról szóló 2011. évi CXXXII. törvény.

34 222/2019. (IX. 25.) Korm. rendelet az államtudományi képzési területen szerezhető képesítések jegyzékéről és a képzések képzési és kimeneti követelményeiről

35 Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Szegedi Tudományegyetem

Az osztatlan jogászképzést folytató intézményekben képzik a jogi képzési terület legtöbb szakját, de például az Összehasonlító állam- és jogtudomány szakot az Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem hirdette meg egyedül, amely intézmény viszont nem vesz részt az okleveles jogászképzésben.

A 2019–2024 közötti időszak alapjaiban változtatja meg a felsőoktatás jogi szabályozását az intézményrendszeren keresztül a bejutási feltételek átszabásáig. Igazi diszruptív korszaka ez a felsőoktatásnak: alaptételek kérdőjeleződtek meg (például: a bejutáshoz emelt szintű érettségi kell,³⁶ a végzéshez nyelvvizsga³⁷). A hatások elemzése természetesen még nem lehetséges, hiszen a változások egy része még pár éve került bevezetésre, más részük folyamatosan lép hatályba az elkövetkező két évben, a szabályozási irányok azonban már láthatók.

Strukturális szintű változást jelent a 'modellváltás'. Az osztatlan jogászképzést folytató intézmények közül öt esetében történt változás a közfeladatot ellátó közérdekű vagyonkezelő alapítványokról szóló 2021. évi IX. törvény (továbbiakban kekva tv.) alapján.³⁸ A Debreceni Egyetem, a Miskolci Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, a Széchenyi Egyetem és a Szegedi Tudományegyetem modellváltó felsőoktatási intézmény lett 2021-ben. A Károli Gáspár Református Egyetem és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem egyházi fenntartású intézmény maradt, változatlan maradt az Eötvös Loránd Tudományegyetem finanszírozási típusa is (állami fenntartású felsőoktatási intézményként működik továbbra is). A közfeladatot ellátó közérdekű vagyonkezelő alapítványok (továbbiakban: kekva) közfeladatot látnak el, amelyet a kekva törvény 16–17. §-ai fejtenek ki bővebben. A modellváltással az állam továbbra is biztosítja az oktatáshoz való jog érvényesülését, a felsőoktatási képzésekbe való bekapcsolódás lehetőségét, ugyanakkor a közszolgáltatás nyújtásának kereteit egy új típusú intézményi megoldással, modellel bővítette ki, még plurálisabbá téve a korábban is nyitott fenntartói rendszert.

Állam- és Jogtudományi Kar. https://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzesek/szakleirasok/!Szakleirasok/index.php/szak/44/kepzeset_indito_intezmenyek (2022. 11. 30.)

36 339/2022. (IX. 7.) Korm. rendelet.

37 <https://www.parlament.hu/irom42/01623/01623.pdf> (2022. 11. 30.) 49A §.

38 <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2100009.tv> (2022. 11. 30.)

4.2.2. Jogásszá válás – jogi képzések³⁹

A jogi képzési területen minden ISCED 5-8 lehet tanulmányokat folytatni. Alapképzésen kétféle igazgatási szak tanulható: az igazságügyi igazgatási szak és a személyügyi, munkaügyi és szociális igazgatási szak. Az osztatlan mesterképzés a jogászképzés, a bolognai rendszer szerinti mesterképzésben öt szakon lehet tanulmányokat folytatni (európai és nemzetközi üzleti jog szak, kodifikátor szak, kriminológia szak, összehasonlító állam- és jogtudományok szak és személyügyi, munkaügyi és szociális igazgatás szak. Doktori szinten összeér az állam- és jogtudomány, amely alsóbb képzési szinteken szétválasztásra került: jogi doktori képzés 9 egyetemen található meg, nyolc egyetemen klasszikus állam- és jogtudományi doktori képzés zajlik. A felsőoktatási szakképzés, amely a legalacsonyabb szintű felsőfokú végzettséget adja a jogi asszisztens szakalkalmazottak képzése. A diplomások számára elérhető szakirányú továbbképzéseken több, mint 167 féle szak tanulható.

4.2.3. A felvételi eljárást érintő változások a jogászképzésben

A jogászképzést meghatározó első intézményi szintű változás 2019-es,⁴⁰ ekkor történt meg a jogászképzésben a minimum ponthatár lecsökkentése 440 pontról 350 pontra, valamint annak rögzítése, hogy minden jogászképzést folytató intézmény osztatlan jogász szakára 80-80 fő juthat be állami finanszírozott képzésre. Ezek a változások csak a jogi képzési területet érintették, speciálisan a jogászképzésre szabott módosítás volt. A változások 2020-tól léptek életbe, a változtatást az indokolta, hogy vidéken jogászhiány kezdett kialakulni, ezért szükséges volt a képzés területileg kiegyenlítettebb elosztása adminisztratív eszközökkel.

A jogászképzést is érintő, társadalom számára leginkább jelentős változás a felvételi-bejutási szabályok megváltoztatása a 2023-as és 2024-es felvételi eljárásokra. A 2023-as átmeneti időszakban is már érzékelhető könnyítéseket tartalmaz a felvételi eljárás. Megszűnik az osztatlan képzések esetén a kötelező legalább egy emelt szintű érettségi vizsga követelménye és eltörlésre kerül a jogszabályi minimumponthatár is (eddig alapképzésen és osztatlan képzésen 280, felsőoktatási szakképzésen 240 és mesterképzésen 50 pont volt).⁴¹

39 https://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzesek/szakleirasok/!Szakleirasok/index.php/szakterulet/5 (2022. 11. 30.)

40 <https://jogaszkepzes.kormany.hu/a-jogaszkepzes-uj-felveteli-szabalyai-a-jogi-versenykepessseg-erositeset-szolgaljak> (2022. 11. 30.)

41 https://www.felvi.hu/felveteli/pontszamitas/felveteli_valtozasok_2023 (2022. 11. 30.)

A 2024-es felvételi eljárás azonban alapjaiban változtatja meg a felvételi logikáját.⁴² Az állam a központi felvételi eljáráson keresztül a korábbi években egy sztenderd, de merev struktúrát alakított ki. Központilag került meghatározásra a többletpontok rendszere, központilag szabályozott volt a többletpontok igazolásának módja is. A központi szabályozás merevségére talán legjobb példa a hátrányos helyzetre járó többletpontok számításának rendszere. A hátrányos helyzetért 50 plusz pontot lehetett kapni a felvételi eljárás során, igazolásul az Oktatási Hivatal azonban csak és kizárólag a jegyző vagy az illetékes gyámhatóság igazolását, illetve határozatát fogadta el.⁴³ A hátrányos helyzet megállapítása korábban a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény 121. §-ában foglaltak szerint történt. Az új szabályozó, a 2013. évi XXVII. törvény a szociális ágazatnak delegálta a hátrányos helyzet megállapítását, a szociális szektorban használt definíciót kellett a továbbiakban használnia az oktatási ágazatnak is. A legfontosabb változás a 2013-as szabályozásban az, hogy szigorította a hátrányos helyzetű kategóriához tartozás feltételeit. Korábban elegendő volt a rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény megléte a családban, az új szabályozás alapján azonban legalább további két kritériumnak is teljesülnie kell a besoroláshoz: igazolni kel például a szülők alacsony iskolázottságát, tartós munkanélküliségét, elégtelen lakáskörülményeket.⁴⁴ A szakemberek szerint a változtatás szűkíteni fogja a hátrányos helyzetű igazolással rendelkező gyermekek körét. Proity Péter adatai alapján az látható, hogy mind a jelentkezők, mind a felvettek körében a változásokat követően meredeken bezuhant a hátrányos helyzetű igazolással rendelkezők száma a felvételi eljárásban, valamint az összes felvételizőhöz képesti arányuk is.⁴⁵

A központi, sztenderd eljárás előnye maga a hátránya is: egységes, jól szabályozott kereteket ad, de kitett például egy másik szakpolitikában bekövetkező változásoknak, amelyek kedvezőtlen hatását a felsőoktatási intézmények egészen a 2024-es változásokig nem is tudták mérsékelni.

A 2024-es változtatás legjelentősebb eleme az intézményi szabadság a többletpontok megadásának rendszerében. Megszűnik a központi szabályozás,

42 https://www.felvi.hu/felveteli/jelentkezes/felveteli_tajekoztato/FFT_2023K/8_tablazaratok/pontszamitas2024 (2022. 11. 30.)

43 https://www.felvi.hu/felveteli/jelentkezes/korabbi_elj_archivum/felveteli_tajekoztatok/FFT_2020A/3_dokumentumok/33_tobbletpontok/336_hatranynos_helyzet (2022. 11. 30.)

44 2013. évi XXVII. törvény 2013. évi XXVII. törvény a szociális és gyermekvédelmi tárgyú törvények Magyar Egyszerűsítési Programmal összefüggő módosításáról, valamint egyéb törvények módosításáról, 45. §.

45 PROITY Péter: Kutatás Közben. *Educatio*, 2020, 29(3), 465–478.

helyette a felsőoktatási intézmények maguk határozhatják meg, milyen szempontokat vesznek figyelembe a többletpontok megítélésakor, annak milyen igazolás módját fogadják el. Az osztatlan jogászképzést folytató intézmények a jogi képzési területen nyelvismeretre, tanulmányi versenyeredményekre, sporteredményekre, esélyegyenlőségi helyzetre tekintettel adnak többletpontokat, de új elemként több helyen bekerült például a munkatapasztalat többletponttal 'jutalmazása' is.⁴⁶

Az intézményi többletpontok 100 pontot érhetnek el, ez az 500 pontos maximum ponthatár 20%-a, amely jelentős szabadságot és mozgásteret ad a felsőoktatási intézményeknek abban, hogy a képzési terület/szak számára a legmegfelelőbbben vegyék figyelembe azokat a szempontokat, amelyek segítik a beiskolázási stratégiát az intézmény és képzés jellegével összhangban.

Ha az fenti példánál maradva a hátrányos helyzetre/esélyegyenlőségre adható többletpontok gyakorlatát elemezzük, az látható, hogy az ELTE például gyermekgondozás, esélyegyenlőség jogcímen csak abban az esetben ad intézményi többletpontot (30–60 pontot), ha a jelentkező más jogcímenen (tanulmányi és érettségi pontok, intézményi többletpontok a sportteljesítmény jogcímeit kivéve) legalább 280 pontot szerzett. A Debreceni Egyetem maximum 30 többletpontot ad a hátrányos helyzetre, míg a Szegedi Tudományegyetem 40 pontot ad, a Pécsi Tudományegyetem 1–40 pontot intézményi szabályozás alapján. A többletpontok megadásának új módszertana tehát jobban lehetővé teszi a felsőoktatási intézmények számára azt, hogy a beiskolázási körzet háttérjellemzőit, a képzési és területi szempontokat jobban figyelembe vegyék a beiskolázási stratégia kialakításakor és jobban célozzák meg azt a közönséget, előnyben részesítsék az intézményi többletpontokon keresztül, akiket a képzéseikre bevonítani szeretnének.

4.3. A szakindítás feltételei és gyakorlata

A jogi képzési terület szaklétesítési, szakindítási eljárásai megegyeznek a legtöbb képzési terület eljárásrendjével (az államigazgatási és hitéleti képzésekre speciális szabályok is vonatkoznak). A képzési területhez tartozó szakok létesítésének és indításának folyamata attól is függ, alap- és mesterszak, szakirányú továbbképzés vagy doktori képzés indítását tervezi a felsőoktatási intézmény. A tanulmány keretei nem teszik lehetővé a részletes és mindenre kiterjedő eljárásrend bemutatását, amire fókuszálni szeretne az a jogi kultúra

46 https://www.felvi.hu/felveteli/jelentkezes/felveteli_tajekoztato/FFT_2023K/8_tablazarok/pontszamitas2024 (2022. 11. 30.)

területével inkább összefüggő gyakorlat, nevezetesen: hogyan zajlik a 'belső pereskedés' a felsőoktatási intézmények és államigazgatás között abban az esetben, ha nem kapja meg a felsőoktatási intézmény az első hatósági eljárás végén a szaklétesítési, szakindítási engedélyt.

4.3.1. Szakindításban szerepet játszó szervezetek

A felsőoktatási tér szereplői a felsőoktatási intézmények és az ágazati szereplők. A felsőoktatási intézmények száma jelenleg 64, amelyből 6 állami felsőoktatási intézmény, 21 modellváltó felsőoktatási intézmény, 8 egyházi egyetem, 17 egyházi főiskola, 5 magánegyetem és 7 magán főiskola. A felsőoktatási intézmények mellett a szakindításban közreműködő szervezetek a felsőoktatásért felelős miniszter, a Felsőoktatási Tervezési Testület, a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság, valamint az Oktatási Hivatal.

A *felsőoktatás ágazati irányítása* jelenleg a Kulturális és Innovációs Minisztériumon (KIM) belül a Felsőoktatásért, Innovációért és Szakképzésért felelős államtitkársághoz, azon belül is a felsőoktatásért felelős helyettes államtitkárhoz (és természetesen az ő minisztériumi apparátusához) tartozik a központi igazgatás szintjén.

*Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság (MAB)*⁴⁷ a felsőoktatásban folyó képzés, tudományos kutatás, művészeti alkotótevékenység minőségének és a felsőoktatási intézmény belső minőségbiztosítási rendszere működésének külső értékelésére létrehozott, független országos szakértői testület, amely a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvényben szabályozott módon szakértőként közreműködik a felsőoktatási intézményekkel kapcsolatos eljárásokban. A MAB az Oktatási Hivatal felkérésére szakvéleményt készít többek között a felsőoktatási intézmény felsőoktatási szakképzés, alap- és mesterképzés indítására. A MAB a felsőoktatási intézmény megkeresésére – ideértve a külföldi felsőoktatási intézményt is – a felsőoktatási intézmény, valamint a doktori iskola minőségbiztosítási rendszeréről minőség-hitelesítő értékelést készít, akkreditációs eljárás keretén belül.

Az *Oktatási Hivatal (OH)*⁴⁸ központi hivatalként működő központi közigazgatási szerv, amely feladatát országos illetékességgel látja el. Az OH az oktatási ágazat szinte valamennyi hatósági feladatát ellátó szervezet, amely több, korábban elkülönülten működő szervezet integrációjával jött létre. Működését a 121/2013. (IV.26.) Korm. rendelet szabályozza.

47 <https://www.mab.hu/> (2022. 11. 30.)

48 <https://www.oktatas.hu/> (2022. 11. 30.)

4.3.2. A jogilag releváns magatartás modelljei a felsőoktatásban: esettanulmány 'a belső pereskedés' gyakorlata szaklétesítési és szakindítási kérdésekben

A jogi kultúra fogalomrendszerében a jogilag releváns magatartás modelljei közé tartozik a pereskedés, a pereskedési hajlam is. A felsőoktatás jogi kultúrájához kapcsolódva ez a terület kiválóan elemezhető, hiszen gyakoriak a peres eljárások, elemezhetőek az oktatási ombudsmanhoz érkező beadványok is. A tanulmány kereteire tekintettel azonban a felsőoktatás jogi kultúrájának egy szűk szeletét szeretném vizsgálni: azt a folyamatot, amikor szaklétesítés és szakindítás kapcsán a hatósági döntés ellen a felsőoktatási intézmény fellebbezéssel él, és ennek eredményeként akár a korábbi döntéssel teljesen ellentétes álláspont kerül kialakításra a szakterületileg illetékes minisztériumban.

A szaklétesítés és szakindítás a felsőoktatási eljárások olyan speciális területe, amelyben minden ágazati szereplő érintett.⁴⁹ A szakindítás a felsőoktatási alapképzés, mesterképzés vagy a felsőoktatási szakképzési szakindításának nyilvántartásba vétele céljából indított hatósági eljárás, amely a felsőoktatási intézmény mint ügyfél kérelmére indul, és arra az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény (Ákr.) rendelkezéseit kell alkalmazni. A felsőoktatási intézmény a kérelmet az Oktatási Hivatalhoz nyújtja be, az OH a MAB-ot, mint szakértőt kéri fel a beadvány véleményezésére és a szakvélemény elkészítésére. A szakértői vélemény elkészítése az ESG elvei alapján kialakított bírálati szempontrendszer alapján történik. Az Oktatási Hivatal a képzést (szakirányt) akkor veszi nyilvántartásba, ha indításának feltételei fennállnak, és valamennyi – a regisztrációhoz szükséges – adatot megadtak, továbbá a kérelmező felsőoktatási intézmény az alapító okirata alapján jogosult a képzés (szakirány) folytatására.

Amennyiben a képzés (szakirány) indítását a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság (ENQA–EQAR akkreditációs szervezet) szakértői véleményében nem támogatta, az Oktatási Hivatal a szakvéleményt megküldi észrevételezés céljából a kérelmezőnek. Azonban az Oktatási Hivatalnak nincs lehetősége megítélni akkreditációs szakmai kérdéseket, és nem bírálhatja felül a MAB akkreditációs bírálati szempontsorán alapuló szakmai döntést, indokolt esetben is legfeljebb csak a szakvélemény kiegészítését kérheti. Az Nftv. 67. § (4) bekezdése értelmében az Oktatási Hivatal mesterképzés indítása esetén az akkreditációs szakértői véleményhez kötve van. Ha a képzés (szakirány)

49 www.oktatas.hu / FelsőoktatásHatósági és egyéb ügyintézésFelsőoktatási intézményekkel kapcsolatos ügyintézésKépzés létesítése, indítása, képzési adatok regisztrációja (2022. 11. 30.)

indítását a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság szakértői véleménye nem támogatta, a felsőoktatási intézmény erre irányuló kérése esetén az Oktatási Hivatal a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság Felülvizsgálati Bizottságától újabb szakértői véleményt szerezhet be. Az elsőfokú határozattal szemben a felsőoktatási intézmény a szakterületileg illetékes miniszterhez fellebbezést nyújthat be.

2018 és 2022 között összesen 76 szaklétesítési és 540 szakindítási kérelem került beadásra BA, MA, FSZ területeken, a MAB a beadott kérelmek felét támogatta (szaklétesítések esetén 38-at, a szakindítások közül 276 kérelmet).

A kialakult gyakorlat szerint az Oktatási Hivatal a MAB véleménye alapján hozza meg határozatát, támogatja vagy elutasítja a szakindítási kérelmet. Amennyiben az OH elutasító határozatot hoz, a szakindítást kezdeményező felsőoktatási intézmény fellebbezést nyújthat be a 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról 68 § (8) pontja alapján az OH első fokon hozott döntésével szemben kormányrendeletben meghatározott hatósághoz. Az Oktatási Hivatalról szóló 121/2013. (IV. 26.) Korm. rendelet 4/A. § alapján a Hivatalnak a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény (a továbbiakban: Nftv.) hatálya alá tartozó – fellebbezéssel megtámadható – első fokon hozott döntéseivel szemben a felsőoktatásért felelős miniszter gyakorolja a fellebbezés elbírálására jogosult hatóság részére meghatározott jogosítványokat.

A MAB szakvéleménye alapján az OH által meghozott elutasító határozatok esetében a felsőoktatási intézmények jelentős százalékban éltek fellebbezéssel. Az adott évben fellebbezésnek helyt adó miniszteri döntések aránya is magas, a vizsgált években átlaguk közel 70%.

Év	Beadott szakindítási kérelmek száma	MAB által elutasított kérelmek száma	Fellebbezéses szakindítási ügyek száma	Másodfokú döntések száma		
				Fellebbezésnek helyt adó	Fellebbezést elutasító	Adott évben nem elbírált
2022.	103	51	27	24	0	3
2021.	110	45	20	14	2	4
2020.	77	56	31	13	6	12
2019.	136	60	19	15	6	1

1. sz. táblázat. Forrás: MAB és OH adatok alapján saját szerkesztés

A felsőoktatási szektorban értékelésünk szerint tehát a 'belső pereskedési' hajlam magas, és ennél még magasabb az elsőfokú döntéssel szemben másodfokon a hatósági eljárás során meghozott döntéssel szembeni miniszteri állásfoglalások aránya.

A következőkben két esettanulmányt mutatok be, az egyikben a fellebbezésnek helyt adó, a másikban a fellebbezést elutasító döntés született. A jogi kultúra szempontjából a legfontosabb az érvelés a döntések mögött, így azt elemzem részletesebben.

4.3.2.1. Sikeres fellebbezés

A Milton Friedman Egyetem repülómérnök szak indítására nyújtott be kérelmet az Oktatási Hivatalhoz, amelyet a MAB értékelése alapján⁵⁰ az Oktatási Hivatal elutasított. Az OH elutasító döntésével szemben a Milton Friedman Egyetem ezt követően fellebbezett a szakterületileg illetékes miniszterhez. A fellebbezés sikeres volt, a minisztérium az OH határozatát megváltoztatta és elrendelte a szak indításának nyilvántartásba vételét.

Az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény⁵¹ alapján 119. § (5) bekezdése alapján a másodfokú hatóság a döntést helybenhagyja, a fellebbezésben hivatkozott érdeksérelem miatt vagy jogszabálysértés esetén azt megváltoztatja vagy megsemmisíti.

A konkrét esetben megállapításra került, hogy az az OH a törvényes eljárást lefolytatva jogszerűen és megalapozottan utasította el a képzés indításának nyilvántartásba vételét. A Hivatal mint elsőfokú hatóság az Nftv., valamint az Ákr. rendelkezéseit megtartva hozta meg elsőfokú határozatát, eljárása, illetve határozata meghozatala során jogszabálysértés nem volt megállapítható.

A döntés megváltoztatása a felsőoktatási intézmény által a fellebbezésben megjelölt indok alapján történt meg. Fellebbezésében az Egyetem kifejtette, hogy a régió és az Egyetem számára fontos a képzés indítása és ezért kérte a minisztertől a határozat megváltoztatását.

Mivel a kérelmező által bizonyított érdeksérelem az elsőfokú döntés megváltoztatásának alapjául szolgálhat, ha egyébként ilyen módon is jogszerű másodfokú döntés hozható, és a szakértői véleménytől való eltérés lehetőségét az Nftv. szabályozása nem zárja ki és nem korlátozza, így mód van arra, hogy a miniszter döntését részben eltérő szempontrendszer, oktatáspolitikai szempontok mérlegelését követően alakítsa ki.

A miniszter figyelemmel az Egyetem által a fellebbezésben előadottakra megállapította, hogy a szakértői vélemények nem fogalmazzak meg olyan tárgyi súlyú kifogásokat, amely alapján a szakindítás ne lehetne támogatható – és bár felhívja az egyetem figyelmét a MAB által jelzett hiányosságok

50 MAB 2022/2/VI/5 határozata.

51 2016. évi CL. törvény az általános közigazgatási rendtartásról.

javítására – támogatta a fellebbezést és elrendelte a szak intézményi nyilvántartásba vételét.

A döntés megváltoztatásának indoka a felsőoktatási intézmény érdeksérelme volt, másképp megfogalmazva annak a társadalmi-munkaerőpiaci igénynek a jelenléte és a nyomása, amelyet a felsőoktatási intézmény sikerrel bizonyított, így az akkreditációs és minőségbiztosítási eljárások szempontrendszere mellett más mezőben, oktatáspolitikai szempontok mentén született meg a döntés.

4.3.2.2. Fellebbezés elutasítása

A Neumann János Egyetem gyógy- és fűszernövény felsőoktatási szakképzési szak indítását kezdeményezte az Oktatási Hivatalnál. A szokásos eljárásrendnek megfelelően az OH bekérte a MAB álláspontját, amely elutasító volt⁵² és ez alapján a kérelem az OH részéről elutasításra került. Ezt követően a NJE fellebbezést nyújtott be, amelyben a képzés munkaerőpiaci relevanciáját hangsúlyozta: kiemelte, hogy valós igény indukálná a képzést, hiszen vállalkozók keresik meg a felsőoktatási intézményt azzal az igénnyel, hogy ilyen végzettségű szakemberekre lenne szükség-szükségük a munkaerőpiacon. A minisztérium azonban nem támogatta a fellebbezést és az OH határozatát helyben hagyta. A minisztérium indoklásában kifejti, hogy az egyetem nem vitatta fellebbezésében a MAB által tett megállapításokat, amelyek a képzés tartalmával, tantárgyi, oktatói feltételeivel szemben fogalmaztak meg kifogásokat. Erre tekintettel a fellebbezést nem támogatja.

Elemelve a fellebbezési eljárások gyakorlatát az látható, hogy amennyiben a minisztérium úgy véli, hogy jelentős munkaerőpiaci, oktatási relevanciája van a képzésnek, akkor az elsőfokú döntések ellenében is támogatja a szakindítási kérelmet. A határozatok szövegelemzése annyiban korlátos, hogy mély kifejtést nem tartalmaz sem az elutasító, sem a támogató határozatok esetén, az eredmények alapján azonban leszűrhető a döntések mögötti ezen általános indok. Érzékelhető a hatósági, eljárási, minőségbiztosítási folyamatok mögött egy látens mező: a felsőoktatás érdekérvényesítő képessége, a társadalmi nyomás (hallgatói igény, a felsőoktatás piaci jellege: azt kell kínálni, amire van fogyasztói kereslet) és a munkaerőpiaci igény, amelyekre a szakpolitika figyelemmel van.

52 MAB 2021/5/VIII/6 határozata.

5. Kitekintés: a felsőoktatás jogának dinamizmusa

A pozitív, tételes jog tudatos tevékenységgel, célzatos jogalkotás révén jön létre.⁵³ A jog tudatos alkotottságából az is következik, hogy a létrehozott szabályok rugalmasan változtathatók, módosíthatók, „a politikai vagy más praktikus jogalkotói célok, érdekek és értékek alapján mindenkor új és új jogi normák (azokat tartalmazó jogszabályok) alkothatók, módosíthatók vagy helyezhetők hatályon kívül. E jogképzési technika tehát – például a szokásjoggal ellentétben – a megváltozott társadalmi körülményekhez, gazdasági feltételekhez, politikai prioritásokhoz stb. tudja igazítani a jog tartalmát, miközben a jogrendszer egységét nem veszélyezteti”.

A felsőoktatásra ható jogszabályok változásaiban, a változtatásra irányuló szándékokban egyértelműen tetten érhető az állam pozitív jogalkotási tevékenysége. Az állam szeretné erősíteni a felsőoktatási képzések munkaerőpiaci relevanciáját, ezért a modellváltó intézmények többségében a modellváltó felsőoktatási intézmény fenntartója, valamint az ágazatirányító minisztérium közötti tárgyalások eredményeként meghatároztak olyan teljesítmény- és minőségindikátorokat, amelyek teljesülésére az intézmény vállalást tehetett. Az állam ezen mutatók teljesülését az intézményfinanszírozás részévé tette, ösztönözve ezzel a kívánt társadalmi hatás elérését.

A felsőoktatásban zajló változások egy része egyértelműen az állam szabályozó szerepével hozható összefüggésbe, amellyel változásokat szeretne elérni a felsőoktatási térben. Az állam szeretné növelni a felsőoktatásba bekerülők számát, rugalmasabbá téve a felvételi eljárást 2024-től. Ez egy fontos cél, erősíti a felsőoktatási intézmények autonómiáját, nagyobb mozgásteret ad a helyi sajátosságokra koncentráló képzéstervezéshez és hallgatói toborzáshoz, ösztönzi a bekerülést azokon a képzési területeken, ahol látható strukturális munkaerőhiány van (például az emelt szintű érettségi általános követelményének eltörlésével). A bekerülés könnyítése alapvetően jogszabályváltoztatási kérdés, ugyanakkor megfelelő időt kell hagyni a társadalomnak ahhoz, hogy a jogszabályváltozásra felkészüljön – és talán még több időt a központi igazgatásnak, hogy a változások eredményeként előálló informatikai változásokat leképezze, az új folyamatokat kialakítsa.

A felsőoktatási térben zajló változások egy része mögött azonban nem az állam normatív, előíró, szabályozó szerepe azonosítható, hanem a felsőoktatási térben és az őt körülvevő környezetben (társadalomban, a többi alrendszer-

53 TÓTH J. Zoltán: *A jog dinamikája*. In TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019, 37–38.

ben) lezajlott és zajló változások, felbukkanó törekvések és érdekek.

A felsőoktatás jogi kultúrájában egyértelműen tetten érhető a folyamat, amely során a sztenderdekre épülő, merev jogszabályok az 'élethez', a felsőoktatás, mint piac elvárásaihoz, a tágabb társadalmi környezet elvárásaihoz (például munkaerőpiac) igazodnak. A tanulmány elején idéztük Visegrády megállapítását, aki szerint a magyar jogi kultúrára a regulatív jelleg jellemző, ugyanakkor jelen van benne a törvény megkerülésére való hajlandóság is. A felsőoktatásban is megjelent a merev szabályok alóli 'kimozgás' jelensége: a szabályozók fellazítása nem a törvények megkerülésével (a szektor szabálykövető), hanem a kivételek körének bővítésével jellemezhető.

A felsőoktatást szabályozó jogi környezet folyamatosan, dinamikusan és iteratív módon változik, a változásra hatnak a 'belső szereplők' (felsőoktatási intézmények) érdekei, az állam, mint szakpolitikai elvárások megfogalmazója, a felsőoktatásba jelentkező hallgatók mint 'fogyasztók' és a felsőoktatás kibocsátását hasznosító szereplők (munkaerőpiac). És ebben a dinamikában még az is előfordul, hogy az egyes szereplők 'kimozognak' a merev szabályozó környezet alól, megjelennek a kivételek, amelyek megtörik a jogszabályi környezet egységességét. A fentieket az informatikai területről származó két példával világítjuk meg.

A nagyfokú munkaerőhiány az informatikai szektorban szükségessé tette, hogy dinamikusabb legyen a képzési területre a hallgatók beáramlása, több hallgató és végzett legyen, akik a lehető leggyorsabban kikerülnek a munkaerőpiacra (örök kérdés és dilemma, hogy az informatikai képzések közül egyáltalán melyeket szükséges felsőfokon képezni).

Első lépésként az alkalmazhatóbb tudás és gyorsabb végzés feltételeit teremtette meg a kormányzat, majd a könnyebb bejutást segítő feltételrendszert, jelentősen eltérve a kialakított felsőoktatási szabályozói gyakorlattól.

Az informatikai szektorban tapasztalható munkaerőhiány eredményezte az első, 2018-as kivételt. A Bologna-rendszerű átállás (2005) után a felsőoktatás háromciklusú: alapképzésre épülő mesterképzés, majd doktori képzés jelenti a végzettségi szinteket. Az Nftv. 2017-es módosítása után 2018-ban megjelent egy új szak, a Bachelor of Profession (BProf) informatika képzési területen, amely sajátossága, hogy rövidebb a képzési ideje (az üzemmérnök-informatikus BProf 6 féléves), a képzés tartalma szerint sokkal inkább gyakorlatorientált és a munkaerőpiac által támasztott igényeknek megfelelő tudást ad át, mint a nem Bprof alapszakok, az utolsó két félév már munkahelyi körülmények között zajló képzést jelent. A szak kifejezetten a gyors munkaerőpiaci kikerülésre és alkalmazott tudás átadására koncentrál, így viszont kevesebb elméleti tudást

ad, mint az alapszakok – ezért a Bprof szakokról nem lehet továbblépni a következő végzettségi szintre, azaz nem teremt lehetőséget a mesterszakokon való továbbtanulásra. Létrejött tehát egy szak a BA-MA ciklusok között, amely az eredeti háromciklusú képzési modelltől teljesen idegen.

A második könnyítés és kivétel a felvételi eljáráshoz kapcsolódik. A felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény 2021-es módosítása lehetővé tette az informatika képzési terület szakjaira a könnyebb belépést azzal, hogy megkönnyítette a szakok közötti átmozgást, valamint a már diplomával rendelkezők esetén az informatikai képzési területre történő jelentkezést. Ha a hallgató hallgatói jogviszonyban van, vagy korábban hallgatói jogviszonnyal rendelkezett, akkor bármely intézmény informatikai képzési területének bármely szakára felvételt nyerhet, ahol az adott felsőoktatási intézmény kreditátviteli szabályai szerint legalább 30 beszámítható kreditponttal rendelkezik. A felvételi eljárás nem a központi felvételi eljárás része, a hallgató és intézmény között zajlik.

6. Összegzés

A tanulmányban kísérletet tettem a jogi kultúra elméletének felsőoktatási adaptálására. Megállapítottam, a Visegrád-féle jogi kultúra elméleti keretrendszer jól értelmezhető felsőoktatási kontextusban és empirikus vizsgálati lehetőségeket is tartalmazó részelemek is azonosíthatók benne. A felsőoktatás jogi kultúrájának minden komponense további és mélyebb vizsgálatokat igényel, a tanulmányban a jogi kultúra összetevői közül kettő területhez kapcsolódó részelemzést végeztem el: a jogász hivatáshoz kapcsolódva a jogászképzést meghatározó fontosabb jogszabály-változásokat ismertettem, valamint a jogilag releváns magatartáson belül a szakindításhoz kapcsolódó 'belső pereskedés'-t ismertettem számokkal és esettanulmányokkal (ez a terület korábban még nem került feldolgozásra).

Megállapítottam, hogy a 2019–2024 közötti változások leképezik az átfogó társadalmi, munkaerő-piaci és nemzetközi környezet változásait és kihívásait, reflektálnak a felsőoktatási 'piac' szereplőinek igényeire és érdekeire is. A felvételi eljárásokkal kapcsolatos változások egyértelműen tükrözik a munkaerő-piacnak való jobb megfelelést: a vidéki jogászhiány elkerülése érdekében 2019-ben speciálisan a jogi képzési területre vonatkozó jogszabályváltozás történt (állami helyek egyenlő szétosztása a jogász képzés területén), majd a 2023–2024-es felvételi eljárásrend változás alapjaiban módosította a felvételi logikáját, nagyobb szabadságot hagyva a felsőoktatási intézményeknek a

felvételi követelmények meghatározásában. Esettanulmányként a hátrányos helyzettel kapcsolatos többletpont-adás jellemzőit ismertettem a jogi képzési területen, és látható, hogy az intézmények jelentősen differenciálták az eddigi központi, sztenderd gyakorlatot ebben a kategóriában. További vizsgálatot igényel az intézményi többletpontok rendszerének és hatásaiknak elemzése a jelentkezési és felvételi számok alakulására, a változások azonban felmenő rendszerben 2023–2024-től lépnek majd életbe, a hatáselemzés legkorábban 2025-ben lehetséges.

A jogilag releváns magatartás komponensen belül a jogi kultúra vizsgálatok a pereskedés jellemzőit, gyakoriságát szokták vizsgálni. A pereskedés kapcsán egy speciális és korábban sem a jogi, sem a közigazgatási területen nem vizsgált jelenséget elemeztem: a felsőoktatási intézmények elsőfokú határozatokkal szembeni fellebbezését. Ezt a habitust 'belső pereskedésnek' neveztem el, hiszen közigazgatási hatósági eljárásokon belül, felsőoktatási intézmények és ágazati szereplők közötti eljárásokat érint (ritkán jut el bírósági szakaszba). Megállapítottam, hogy a társadalom jogi kultúrájához hasonlóan a felsőoktatási intézmények körében is magas a 'pereskedési hajlam', hiszen minden második elutasító határozat ellen fellebbezéssel éltek a felsőoktatási intézmények.

Az utolsó vizsgálati elem a jogi kultúrához kapcsolódva a magyar jogi kultúrára jellemző szabálykövető, de szabályokat olykor megkerülő magatartással kapcsolatos. Kérdés, hogy esettanulmányként az informatika képzésen látható hasonló jelenség egyedi és csak képzési területi jellemző, vagy olyan 'szokásjog', amely esetleg jellemzi a felsőoktatás jogi kultúráját. Az informatika képzési terület speciális, hiszen talán az összes képzési terület közül itt a legerősebb a munkaerőpiaci nyomás a gyorsan munkaerőpiacra lépő, gyakorlati ismeretekkel rendelkező végzettek kibocsátására. Ennek teljesítése érdekében a képzési területen megindult egy 'kimozgás' a központi szabályok alól bizonyos kivételek elfogadtatásával (egyedi, bologna rendszertől eltérő képzések indítását, speciális felvételi szabályok elfogadtatását értve ez alatt). Más képzési területen hasonló mozgások azonban nem figyelhetők meg, tehát nem szektorális gyakorlat.

A felsőoktatás jogi kultúrája kapcsán kialakított fogalmi háló egyes elemei jobban, mások egyáltalán nem kutatottak még. Az *írott jog*, felsőoktatás jogi kultúrája megragadható a felsőoktatáshoz való jog történeti változásain keresztül, része az oktatáshoz, felsőoktatáshoz való jog, amelyek a jobban kutatott területek közé tartoznak. Izgalmas további kutatási kérdés, hogy felsőoktatásban 'szokásjog', 'élő jog' azonosítható-e. A felsőoktatás mint

közszolgáltatás nyújtásához kapcsolódó *intézményi infrastruktúra* változásait röviden ismertette a tanulmány, ahogyan a jogászi hivatás végzéséhez szükséges képzési rendszer feltételeire ható szabályozók változását is. Ezeken a területeken jelentős változásokat figyelhettünk meg 2019-től és a felvétellel, végzés feltételeivel kapcsolatos változások folyamatosan zajlanak tovább egészen 2024-ig. A *jogilag releváns magatartás* modelljei esetében felsőoktatási perek elemzése nem történt meg (például hallgatói perek, intézmények által indított perek), kevés tanulmány érinti az ombudsmani beadványok elemzését is és egyáltalán nem került még feltárássra az államigazgatás jogorvoslati gyakorlata a felsőoktatási intézményekkel kapcsolatban. A jogtudat empirikus kutatását több nagy országos kutatás és kisebb tematikus vizsgálat is érintette már, 2023-ban az egyetemi hallgatók jogtudatával kapcsolatos empirikus vizsgálat megismétlését tervezzük.